

گسترش مجموعه‌های اسلامی در کتابخانه‌های اروپای غربی و آمریکای شمالی^۱

محمد رضا ناجی نصرآبادی*

چکیده

گسترش مجموعه‌های اسلامی در کتابخانه‌های اروپای غربی و آمریکای شمالی عنوان کتابی است از استفن رومن، که با ترجمه فرشته ناصری در مشهد (بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی) به سال ۱۳۸۱ چاپ شده است. در این کتاب پس از بررسی جریان‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... که موجب شکل‌گیری روابط جوامع اسلامی و غربی شده‌اند، علل و دلایل گسترش مجموعه‌های خطی اسلامی در ده کشور اروپای غربی و آمریکای شمالی، مورد پژوهش و تحلیل قرار گرفته است. نویسنده در معرفی مجموعه‌های خطی اسلامی هر کشور، تعداد نسخ، نوع خط و زبان آنها را مشخص کرده و نسخه‌های شاخص و ویژه هر مجموعه را (اعم از: قدمت، نفاست و...) معرفی نموده است و در پایان هر فصل، منابع مورد استفاده خود را ارائه داده.

کتاب عمدتاً با هدف روشن ساختن دلایل پیدایش نسخه‌های خطی اسلامی در مجموعه‌های غربی تألیف شده است. استفن رومن مؤلف کتاب در سمت کتابدار منطقه‌ای در سودان جمهوری عربی یمن، مشاور کتابخانه‌های منطقه‌ای در عربستان سعودی، کشورهای خلیج فارس و سوریه و مجری طرح‌های اطلاع‌رسانی در دفاتر شورای فرهنگی بریتانیا در جا کارتا خدمت کرده است، وی چگونگی و چرایی گسترش مجموعه‌های اسلامی را در ده کشور اروپای غربی و آمریکای شمالی مورد

*. مصحح و پژوهشگر متون.

بررسی قرار داده و جریانهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و علمی را که در شکل‌گیری و روابط میان جوامع غربی و اسلامی طی ۱۴۰۰ سال گذشته مؤثر بوده‌اند، شناسایی کرده است. او در این بررسی، منطقه جغرافیایی وسیعی را که از غرب افریقا تا جزایر شرقی اندونزی گسترده است مورد مطالعه قرار داده و مخطوطات آن مناطق را اعم از آنکه در قلمرو یک جامعه اسلامی نوشته شده یا نویسندگان آن‌ها مسلمان بوده‌اند، در شمار نسخ خطی آورده است. نکته شایان توجه آن است که در نسخ مورد بررسی، دامنه گسترده‌ای از موضوعات و مباحث از تفسیر و قرآن و حدیث گرفته تا متونی درباره تاریخ، ادبیات، جغرافیا، پزشکی، نجوم، ریاضی و فلسفه به زبان‌ها و خطوط مختلف ارائه شده و اگر چه زبان‌های عربی، فارسی و ترکی زبان‌های غالب جهان اسلام‌اند، اما برخی از این نسخ به زبان‌های پشتو، اردو، جاوه‌ای، مالایایی، ماکاساری، سواحیلی و حتی به بسیاری از لهجه‌های این زبان‌ها نوشته شده است.

در این کتاب مجموعه‌های ده کشور غربی نسبتاً به تفصیل بررسی و روشن شده که غربیان در جمع‌آوری این مجموعه‌ها روش واحدی را دنبال نکرده‌اند و از این رو مجموعه‌های مورد بررسی نشانگر رویکردهای مختلف کشورهای غربی به جهان اسلام است. اگر چه شکل‌گیری مجموعه‌های اسلامی بین سده‌های پانزدهم تا بیستم میلادی صورت گرفته است، تاریخ نسخ خطی این مجموعه‌ها به نخستین سال‌های تاریخ مسلمانان بر می‌گردد.

رومن از میان کشورهای اروپای غربی هشت کشور را برگزیده که مجموعه‌های آنها از اهمیت بین‌المللی برخوردار است و افزون بر آن، مجموعه‌های ایالات متحده و کانادا را که نسبت به کشورهای اروپا از قدمت کمتری برخوردار است مورد بررسی قرار داده است. وی در معرفی مجموعه‌های هر کشور تعداد نسخ، نوع خط و زبان آنها را برشمرده و نسخه‌های برجسته هر مجموعه را که به هر دلیل اعم از قدمت، نفاست، زیبایی و جز آن از دیگر نسخه‌ها متمایز است، معرفی کرده و در پایان هر فصل منابع کتابشناسی را ارائه کرده است.

در تحلیل و بررسی سیر حرکتی نسخه‌های خطی به کتابخانه‌های اروپای غربی و آمریکای شمالی مؤلف بر این باور است که سعی و تلاشی که از سوی غربیان برای خارج نمودن نسخه‌های خطی صورت گرفته تنها به لحاظ جنبه‌های علمی و تحقیقی بوده و آنها به واسطه ضرورت‌های پژوهشی و نیازهای علمی جوامع خود، این چنین

شتابان دست به کار شده‌اند. اما با نگرش به همین اثر در خواهیم یافت که عوامل عمده‌ای در این حرکت نقش داشته‌اند که بسیار گذرا به آن می‌پردازیم:

۱. نیاز دانشمندان و اهل فکر به آثار علمی، فلسفی و... مشرق زمین از عمده‌ترین دلایل این حرکت است. پیترو دلاواله (۱۶۵۲ - ۱۸۵۶) طی سفرهایی به ایران در نیمه نخست سده هفدهم در هنگام سلطنت شاه عباس صفوی طی نامه‌ای برای یکی از دوستانش چنین می‌نویسد:

به من نوشته بودید کتاب قانون ابن سینا و کتب دیگری را تهیه کنم ولی با وجود همه کوشش‌هایم، تاکنون موفقیتی در این راه نصیب من نشده، زیرا کتابهای علمی در این نواحی بسیار کم است و استفاده‌ای از آن نمی‌کنند و همین تعداد کم نیز در دست اشخاص علاقمندی است که با تمام وجود از آن نگه‌داری می‌کنند و نمی‌گذارند به دست کسی بیفتد. کتاب‌هایی که می‌شود اینجا پیدا کرد یا قصص و کلمات و اشعار و یا قوانین و تعالیم مذهبی است که مورد استفاده ما نیست و کتاب‌های مفید دیگر یا پیدا نمی‌شود و یا اگر پیدا شود نمی‌توان گفت چیست، زیرا اسم ندارد... با وجود این من سعی خود را خواهم کرد و امیدوارم به کمک ملا جلال ستاره شناس که یکی از مشاوران نزدیک شاه و بسیار مورد محبت اوست کتاب‌های مورد نظر را تهیه کنم^۲

از دیگر سوی حرکت اصلاحی مذهبی گروهی چون مسیحیان پروتستان سبب شد که دانش پژوهانی چون ویلیام بدول (۱۵۶۲ - ۱۶۳۲)، ادوارد پوکوک (۱۶۰۴ - ۱۶۹۱) و تنی چند از فرهیختگان مسیحی به آموختن زبان عربی تشویق شدند تا به بررسی متون قرآن بپردازند و احتمالاً حتی با مسلمانان وارد گفتگو شوند و از این طریق با کاتولیک‌ها مخالفت کنند. همچنین شناخت تاریخ و ادبیات کشورهای شرق، برخی از اروپاییان را بر آن داشت که به جمع‌آوری امتهات نسخ خطی اسلامی و شرقی اهتمام ورزند؛ چرا که آنان دریافته بودند در این متون آثار علمی و فکری فراوانی وجود دارد که بسیار با اهمیت است.

الویس اشپرنگر (۱۸۱۳ - ۱۸۹۳) خاورشناس بزرگ اتریشی چنین می‌گوید:

آشنایی با ادبیات شرق، موجب می‌شود که دانشجو مرزهای محدود تعصب اروپایی و ارتباط فکری با آن را در نوردد... آثار شرق از نظر فلسفی واجد بیشترین اهمیت‌اند.^۳

۲. عدم توجه مردم مشرق زمین به اهمیت و نگهداری نسخ خطی در همین محدوده خاص زمانی سبب شد تا اروپاییان در انتقال این نسخه‌ها به اروپا با شتاب بیشتری عمل کنند. این امر را گفته کلادیوس ریچ (۱۷۸۶ - ۱۸۲۱) قوت می‌بخشد او طی سفری به اطراف موصل در سال ۱۸۲۰ م چنین می‌نویسد:

نسخ خطی در شرق به سرعت در حال نابودی‌اند، و این وظیفه یک جهانگرد است که تا آنجا که می‌تواند آنها را از نابودی نجات بخشد.^۴ همچنین اشپرنگر جداً بر این باور بود که در شرق دیگر قدر نسخه‌های خطی را نمی‌شناسند و این وظیفه مردانی چون اوست که آنچه می‌توانند حفظ کنند. وی چنین نوشت:

ملل شرق دیگر قادر نیستند از گنجینه ادبی خود محافظت کنند. برای کتاب‌های قدیمی ارزشی قائل نیستند. و از این رو، نابودی این کتاب‌ها سرعت گرفته است. هر کس موقعیتی می‌یابد تا آنجا که می‌تواند کتاب‌های خوب به دست آورد.^۵

۳. علاقه و میل مفروطی که در بین برخی صاحبان زر و زور اروپایی برای داشتن کتابخانه‌های بزرگ و منحصر به فرد وجود داشت آنان را به تهیه نسخ خطی شرقی ترغیب کرد. ایشان به جمع‌آوری نسخه‌های مصوّر، جلد‌های زیبا و آثار هنری فراوانی مبادرت کردند. کاردینال مازارن (۱۶۰۲ - ۱۶۶۱) در سال ۱۶۴۳ در نامه‌ای به ژان دولاهی سفیر فرانسه در استانبول از او خواست که کتاب‌های نادر را برای او بیابد:

لطفاً هر نسخه خطی نادر و ارزشمندی را به تشخیص خود، به هر زبانی برایم خریداری کنید چرا که اشتیاق وافری دارم کتابخانه‌ام را با کتاب‌های اصیل تجهیز کنم.^۶

مؤلف به برخی از عوامل انتقال نسخه‌های خطی کمتر پرداخته است از جمله به عوامل مذهبی و سیاسی توجه‌ای ندارد و یا اگر در جایی به آنها می‌پردازد بسیار گذرا است. به نظر می‌رسد که نگاه او هرگز معطوف به مسائل سیاسی و مذهبی نیست و ما هم در این مقال به آن نخواهیم پرداخت.

به هر حال، خواندن این کتاب را به کسانی که دنبال پاسخ به سؤالات زیر هستند توصیه می‌کنیم:

- چگونه و چرا نسخه‌های خطی از کشورهای اسلامی به اروپای غربی و آمریکای

شمالی رسیدند؟

- چه شد که مجموعه‌های بزرگ متون اسلامی در شهرهای مختلفی چون لندن، برلین، میلان، لوس آنجلس و... گردآوری شد؟

- چه کسانی این مجموعه‌ها را به غرب بردند؟

کتاب‌گسترش مجموعه‌های اسلامی در کتابخانه‌های اروپای غربی و آمریکای شمالی را سرکار خانم فرشته ناصری به شیوه‌ای مطلوب ترجمه کرده‌اند و الحق که از عهده این کار سترگ بر آمده‌اند. امید که کتاب مورد استفاده محققان و پژوهشگران قرار گیرد.

پی‌نوشتها

۱. استفن رومن، ترجمه فرشته ناصری، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ اول ۱۳۸۱. عنوان اصلی کتاب چنین است:

The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and America.

۲. سفرنامه، ۹۸.

۳. گسترش مجموعه‌های اسلامی، ۲۰۱.

۴. همان، ۳۰.

۵. همان، ۲۲۴.

۶. همان، ۱۳۹.